

ВИЩА ТА УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА

УДК 37.037.013.42

DOI [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-1\(355\)-20-31](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-1(355)-20-31)

Алексєєва Оксана Радиславівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

alekseevaoksana36@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3719-6775>

Павленко Ірина Григорівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

igp7733@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7656-8039>

Курліщук Інна Іванівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

innakurlishchuk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7980-7090>

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проблеми моралі, моральності, морального виховання як предмет пошуків смислу життя, як форма суспільної свідомості, як механізм регуляції поведінки людей через встановлені норми й правила, чинні в певному суспільстві, і як закони встановлення світового порядку є одними з найдавніших у філософському, етичному та психолого-педагогічному дискурсах від часів існування первісного суспільства з притаманними йому табу та зародженням цивілізації і культури людських взаємин (часів Протагора, Сократа, Арістотеля) до сучасних науковців, які цей феномен духовно-морального становлення особистості розглядають у контексті компетентнісного підходу. Проте формування моральної свідомості індивіда та суспільства загалом не втрачає своєї актуальності й сьогодні, у час, коли людське буття характеризується глобалізаційними процесами, тотальною інформатизацією, активізацією та зміною способів діяльності, які орієнтують людство на перехід від конфронтації до співробітництва в розв'язанні екологічних проблем, що загрожують планеті, а також у боротьбі з тероризмом, подоланні бідності, вирішенні питань біженців та інших суспільних катаклізмів на кшталт пандемії COVID-19 тощо. Цей перехід уявляється цілком реальним і природним, якщо сформується нова суспільна

й міждержавна мораль на основі гуманістичних принципів з утвердженням абсолюту добра, доброчесності, доброзичливості, милосердя, совісті, справедливості, працелюбності, рівноправності, поваги до прав і свобод людини та кожної нації, а також братерства, миролюбності.

Визнання важливості такого утвердження моральності багатьма країнами й народами знаходить підтвердження в багатьох міжнародних і національних документах: Декларації принципів толерантності, Декларації про виховання народів у дусі миру, Декларації про поширення серед молоді ідеалів миру, взаємної поваги і взаєморозуміння між народами, Рекомендаціях під егідою ЮНЕСКО про виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру, виховання в дусі поваги прав людини та основних свобод, Хартії про партнерство заради інформаційних прав і свобод та захисту суспільної моралі, Законі України «Про захист суспільної моралі» тощо. Ці документи на законодавчому рівні засвідчують, що саме духовність, моральність – найважливіша основа, яка формує людину як особистість, створює умови гармонійного розвитку всіх потенційних її здібностей, є запорукою того, що результати її діяльності справді слугуватимуть найвищим цінностям буття особистості й суспільства.

Однак сучасні реалії, з якими наразі зіткнувся весь світ і найбільше – Україна, на жаль, продемонстрували абсолютно протилежне: є країни, для яких співробітництво й партнерство, категорії братерства та миролюбності не є пріоритетними в подальшій розбудові світового співтовариства. Ідеться про розпочату ще у 2014 р. агресію Російської Федерації – анексію Криму і сходу України та ескалацію цього геополітичного конфлікту відкритим воєнним вторгненням у лютому 2022 р. Війна не лише стала яскравим прикладом відкритої неповаги до територіальної цілісності й незалежності визнаної всім світом держави, неприйняття української духовно-моральної культури та її заперечення як автентичного способу буття цілого народу, а й продемонструвала проблеми моралі як конкретної країни-агресорки, так і тих держав, які з різних причин стали підтримувати Російську Федерацію або дотримуватися нейтралітету в оцінках того насилля, яке чинить російська армія і її військово-політичне керівництво в захоплених областях України. Вищезазначене, на наше глибоке переконання, актуалізує проблему моральності, формування моральної свідомості особистості та суспільства загалом ще й тому, що воєнне протистояння відбувається не лише на полі бою і в дипломатичній сфері, а й у свідомості людей як в Україні, так і в інших державах, оскільки агресор веде війну також на інформаційному фронті, використовуючи особливості сучасного інформаційного суспільства.

Відтак актуальність проблеми формування моральної свідомості зумовлюється основними протиріччями сьогодення, зокрема зміною структури суспільства та способів взаємодії на рівні держав унаслідок соціально-політичних і ринково-економічних трансформацій на тлі інформатизації і глобалізації та породжених цими процесами невідомості, що лякає, нестабільності й невизначеності не лише в політико-економічній, а й у духовно-моральній сферах, що призводить до зниження моральних цінностей на тлі боротьби за матеріальні блага. Агресивність, жорстокість, які наразі панують у світі, скептицизм, невпевненість у майбутньому, соціальна розгубленість і тривожність підвищують роль моральних цінностей як накопиченої впродовж усього цивілізаційного становлення людства константи, здатної стати міцним підґрунтям для виживання та забезпечити сталий поступ суспільства.

Формування моральної свідомості в молодого покоління, якому завжди належала роль наступництва в розбудові комфортного й щасливого буття, стає нині першочерговою проблемою для української системи освіти та знов-таки посилюється в умовах війни, коли патріотично свідомою молодь стає на захисті наших національних прав і свобод, обстоюючи право жити в незалежній державі та розбудовувати її за демократичними принципами.

Питання морального становлення людини завжди привертало увагу мислителів та науковців різних галузей і різних епох: античних Протагора, Сократа, Арістотеля, Платона, Цицерона, Сенеки, Квінтіліана, які стояли у витоків теоретичного обґрунтування ваго-

мого значення морального виховання й морального самовдосконалення людини як основи формування ідеальної особистості та розбудови щасливого суспільства; середньовічних філософів і богословів (Аль-Фарабі, Авіценни, П. Абеляра), які наповнили поняття моралі й моральності релігійним ученням про любов до ближнього; гуманістів доби Відродження (Ф. Рабле, Т. Мора, М. Монтеня, Я. Коменського, Дж. Локка, І. Канта, Дж. Дьюї, Г. Сковороди), які прагнули сформувати високоморальну особистість – вільного громадянина – на засадах любові, поваги до прав і свобод дитини з урахуванням її фізіологічних і духовних потреб; сучасних педагогів та психологів (це, зокрема, М. Бердяєв, М. Боришевський, І. Бех, О. Киричук, М. Красовицький, Г. Костюк, Ю. Приходько, В. Сухомлинський, К. Чорна та інші автори), які намагалися теоретично обґрунтувати різні аспекти морального становлення особистості, узагальнити накопичений історичний досвід і дослідити нові аспекти цього феномену.

Фундаментальні ідеї морального розвитку особистості розроблялися такими зарубіжними та вітчизняними вченими, як І. Кон, Я. Корчак, Ж. Піаже, Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Якобсон та інші.

Різні аспекти моральної свідомості особистості висвітлено в багатьох працях із філософії, етики, педагогіки та психології. Так, у роботах І. Беха, М. Боришевського, І. Булах, П. Гальперіна, М. Гінзбурга, Д. Ельконіна, Д. Леонтєва, О. Леонтєва, С. Максименка, С. Рубінштейна, М. Савчина, Д. Фельдштейна, Н. Чепелевої здійснено психологічну інтерпретацію проблеми, простежено логіку переходу зовнішнього морально-етичного припису в категорію особистісної норми. Окремі аспекти проблеми формування моральної свідомості розглядалися в дослідженнях моральної оцінки та оцінних міркувань (цими питаннями займалися С. Ангелов, В. Василенко, О. Глущенко, Т. Драгунова, В. Мясищев, Н. Фокіна), стійких форм і мотивів поведінки особистості (ці проблеми аналізували Л. Божович, І. Зимня, А. Зосимовський, Л. Славіна, В. Чудновський, С. Якобсон), закономірностей формування моральних переконань (їх вивчали О. Богданова, М. Боришевський, І. Мар'єнко, А. Ситникова, Л. Рувінський та інші вчені).

Проблема формування моральних цінностей студентів перебуває в центрі уваги таких сучасних вітчизняних дослідників, як І. Бех, О. Бойван, Г. Васянович, А. Вербицький, О. Глузман, М. Євтух, Є. Зеленов, І. Зязюн, О. Коберник, Н. Коляда, О. Падалка, С. Совгіра, Н. Селіванова, О. Сухомлинська та інші.

Формування моральних цінностей студентів є предметом дисертаційних досліджень, у яких вивчалися такі питання: виховання духовно-моральних цінностей у студентів з обмеженими фізичними можливостями (О. Хорошайло); виховання моральних цінностей у майбутніх учителів фізичної культури (О. Панасюк); формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства (Л. Панченко); виховання духовно-моральних цінностей у студентів педагогічних університетів (Є. Костик); теоретико-методичні засади виховання морально-етичної культури майбутніх учителів (Л. Москальова); формування моральних якостей особистості майбутнього вчителя у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін (Н. Рожкова); формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів (Т. Авксентєва); формування моральних механізмів поведінки студентської молоді (А. Донцов); формування духовно-моральних цінностей студентів гуманітарних спеціальностей засобами художньої літератури (С. Гуров) тощо. Отже, більше уваги приділено моральному становленню майбутніх педагогів і значно менше – формуванню моральної свідомості студентів непедагогічних спеціальностей.

Тому метою статті буде теоретичне висвітлення проблеми формування моральної свідомості студентів закладів вищої освіти в освітньому процесі в сучасних умовах, у яких перебуває українське суспільство.

Методологічним підґрунтям роботи стане ідея інтеріоризації суспільних моральних понять і цінностей, когнітивно-еволюційна концепція (Ж. Піаже, Л. Кольберг, Г. Гілліган, Дж. Гіббс) та діяльнісний підхід у формуванні моральної свідомості студентів. Для реалізації поставленої мети буде використано комплекс дослідницьких теоретичних методів: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, систематизацію.

Р. Павелків зазначає: «Моральна сфера – складний конструкт людської психіки і поведінки, в основі якого лежить унікальне утворення, що отримало назву моральної свідомості» (Павелків, 2005).

Поняття «моральна свідомість» виводиться з двох слів: «мораль» і «свідомість».

У «Філософському енциклопедичному словнику» поняття «мораль» (від лат. *mores* – звичаї) визначається як одна з форм суспільної свідомості, соціальний інститут, який виконує функцію регулювання поведінки людей у всіх без винятку галузях суспільного життя (Шинкарук, 2002, с. 541). Мораль не має речового вираження та матеріального втілення в інститутах влади, апаратах управління, вона об'єктивується в мовленні, проте насамперед виявляється в ознаках і властивостях інших суспільних явищ.

У сучасних дослідженнях мораль визначається як система оцінок, застосованих до людських вчинків, їхніх цілей і результатів, що визначають їх абсолютну цінність незалежно від конкретної користі й задоволення, що надаються ними; загальнолюдські норми та зразки поведінки, прийняті в деякому суспільстві; реально існуючий феномен, що має абсолютний, а не культурно-історичний характер (Без'язичний, 2016, с. 69).

З позицій діяльнісного підходу мораль розглядається, по-перше, як оцінно-імперативний спосіб опанування дійсності, який регулює поведінку людей у площині «добро – зло», і як спосіб духовного самовизначення людини; по-друге, як специфічний духовно-практичний спосіб взаємодії соціальних суб'єктів, продукт і результат міжлюдської, міжсуб'єктної взаємодії; по-третє, як властивість поведінки індивіда, яка оцінюється з позиції доброї волі людини, безкорисливості для утвердження категорії добра.

Тож мораль, як ознака саме людського існування, надає людському співжиттю сенс, при цьому не нівелює певні вміння, навички, форми діяльності, оскільки особливістю моралі є єдність свободи волі та всезагальності (об'єктивності, загальнозначущості, необхідності), а її фундаментальним правилом є золоте «(не) роби іншим так, як ти (не) хотів би, щоб інші вчиняли щодо тебе».

Отже, мораль – складне соціальне утворення, особлива форма суспільної свідомості, вид суспільних відносин, суспільні норми поведінки, які регулюють діяльність людей; це практико-оцінний, активно-перетворювальний спосіб ставлення людини до дійсності, який регулює поведінку людей із погляду принципового протистояння добра та зла.

У науковому дискурсі досить часто поряд із поняттям «мораль» уживається термін «моральність» як синонім. Однак вважати їх тотожними не варто. Під моральністю зазвичай розуміють рівень добродійної діяльності у практиці окремої людини або народу. Інакше кажучи, це виконання людьми тих обов'язків, які через свою багатогранність не можуть бути підведені під дію одного конкретного закону, тому їх необхідно оцінювати з огляду на суспільну добродійність і чесність. Мораль, на відміну від моральності, є насамперед певною формою свідомості особистості, тобто сукупністю усвідомлюваних людьми принципів, правил, норм поведінки тощо. Що ж до моральності, то її здебільшого розуміють як регулятивну функцію людської поведінки, утілення принципів, правил і норм у реальній поведінці людей, у їхніх стосунках. У такому розумінні моральність – це вияв рівня сформованості моральної свідомості особистості (Маєвська, 2003, с. 129).

У процесі аналізу ролі моральної свідомості Л. Виготський зазначав, що принципово важливим є розуміння свідомості як передумови організації поведінки. По-перше, свідомість зумовлює пізнання людиною світу. По-друге, свідомість спонукає особистість до адекватної

поведінки та рефлексії. По-третє, свідомість є вищим рівнем психічного відображення, який властивий лише людині як суспільно-історичній соціальній істоті (Выготский, 1996).

Частиною свідомості є моральна свідомість як сутність асиміляції особистісно-суспільної моралі, як відображення у свідомості людини принципів і норм моралі, що регулюють взаємовідносини людей, їх ставлення до суспільної справи й суспільства, характеризуються глибоким особистісним змістом (І. Бех, В. Блюмкін, Л. Виготський, А. Гусейнов, Д. Шимановський). До категорій моральної свідомості відносять категорії добра, зла, чесності, совісті, обов'язку, відповідальності, справедливості, гуманності, щастя тощо. Людина в житті пізнає їх, виробляючи певні моральні знання, на основі яких формує моральні принципи й переконання, які стають мотивами для поведінки, тобто втілення моральної свідомості в діяльності та спілкуванні.

Більш прийнятним для нас із позиції вищезазначених суспільних трансформацій є розуміння моральної свідомості як раціональної основи поведінки особистості, що розглядається в когнітивно-еволюційній концепції (Ж. Піаже, Л. Кольберг, Г. Гілліган, Дж. Гіббс), філософською основою якої є розуміння моралі як справедливості, що ґрунтується на взаємній повазі до гідності кожної людини (Kohlberg et al., 1983; Gibbs et al., 1991). Ключовою для цього підходу є теза про неможливість розвитку моральної свідомості шляхом лише засвоєння особистістю моральних норм і формування відповідних навичок поведінки. Особистість має не просто оволодіти певними моральними знаннями, а й навчитися самостійно осмислювати моральні поняття, розпізнавати та аналізувати моральні проблеми, ухвалювати адекватні рішення в ситуаціях морального вибору.

Моральна свідомість – одна з форм суспільної свідомості, що відображається в суспільному бутті людей і містить у собі цінності, норми, ідеали; моральність виявляється при цьому у прагненні до досконалості. Моральна свідомість діє на двох рівнях регуляції людських стосунків: емоційно-чуттєвому та раціонально-теоретичному. Емоційно-чуттєвий рівень – це психічна реакція людини на подію, ставлення, явище (емоції, почуття, настрої). Цей рівень визначає ставлення людини до інших (співчуття чи обурення, довіра або недовіра, ревності, ненависть тощо), до себе (скромність, гідність, марнославство, гордість, суворість тощо), до суспільства загалом (почуття громадського обов'язку, патріотизм). Раціонально-теоретичний рівень – це моральні знання про норми, принципи, ідеали, оцінки, поняття, які теоретично обґрунтовують моральність та її структурні елементи. Цей рівень свідчить про те, якою повинна бути дійсність. Це ідеальний варіант того, що необхідно досягти (загальноісторичні потреби суспільного розвитку) (Невмержицький, 2020, с. 158).

Найбільш поширеним у педагогіці та прийнятним для нас є визначення моральної свідомості, надане О. Бондаревською: «Моральна свідомість особистості – це процес відображення індивідуальною свідомістю морального аспекту суспільних подій та актів поведінки, унаслідок яких здійснюється їх моральна оцінка, робиться вибір та відбувається регуляція діяльності й поведінки відповідно до інтересів суспільства, які виявляються у вимогах (нормах) суспільної моралі» (Бондаревская, 2007, с. 41).

Численні дефініції окресленої категорії свідчать про те, що серед науковців немає однаковості як у визначенні самого поняття, так і у виокремленні структури моральної свідомості. Зокрема, одні дослідники (М. Боришевський, Р. Павелків, А. Титаренко) з-поміж складників цього феномену віддають перевагу когнітивному компоненту та виділяють моральні знання у вигляді уявлень, понять і ставлення до оточуючих як прояв засвоєння моральних знань. Інші автори (наприклад, М. Савчин, П. Якобсон) наголошують на емоційно-ціннісному складнику, а деякі науковці (зокрема, С. Якобсон) на перший план висувають оцінку актів поведінки, на основі якої робиться вибір, та її регуляцію, акцентують на важливості самоконтролю, моральної саморегуляції та дій як показника поведінкового складника моральної самосвідомості.

Для нас найбільш прийнятою є структура моральної свідомості, яку пропонує А. Малихін у процесі узагальнення різних підходів учених до визначення структури моральної свідомості. Він поклав в основу прояви активності особистості в певній діяльності, зокрема пізнавальній, трудовій, моральній, під час спілкування (Малихін, 2005). Наочно представимо цю модель на рисунку 1.

Рис. 1. Структура моральної свідомості

Безумовно, усі структурні компоненти моральної свідомості функціонують як єдине ціле. Адже когнітивний компонент поза його органічним зв'язком із поведінковим та емоційним складниками становить просте знання особистістю етичних норм, етичних правил. Емоційний компонент, відповідно, поза зв'язком зі складниками когнітивного та світоглядного – це певні моральні переживання, почуття, які, до речі, навіть не можуть виникнути в індивіда, який не володіє відповідними етичними знаннями. І, звичайно ж, поведінковий компонент без моральних знань, ціннісних орієнтацій та моральних почуттів унеможлиблює моральну поведінку, і тоді вже йдеться про аморальність особистості.

Реалії українського сьогодення актуалізують проблему моральної поведінки молоді, зокрема життєвого вибору стати на захист рідної землі від агресора, продовжити чи не продовжити навчання в закладах освіти на окупованій території всупереч привабливим пропозиціям здобувати освіту на безплатній основі, відвідувати або не відвідувати культурно-масові заходи нової «патріотичної» тематики, пристати чи не пристати на пропозицію працевлаштування в новостворених агресором установах, отримувати документи Російської Федерації, підтримувати «істинність» моральних цінностей, які несе окупант, чи розуміти їх хибність та не інтеріоризувати їх і не культивувати в суспільстві тощо. Звісно, в основі вибору лежать стійкі моральні переконання, сформовані на підставі моральних уявлень, знань, понять і вироблених на їх основі моральних почуттів, які прищеплюються особистості з раннього дитинства, коли ще в родині закладаються основи понять про добро та зло, честь і безчестя, совість і безсовісність, безкорисливе й корисливе, гуманне та негуманне, відповідальність і безвідповідальність тощо.

Формування й розвиток моральної свідомості – це процес усвідомлення, засвоєння, прийняття індивідом моральних норм і правил та перетворення їх на дієвий регулятор поведінки, який повинен мати подальший неперервний характер на наступних вікових стадіях розвитку особистості з урахуванням специфіки ситуацій розвитку.

Оскільки у статті нас цікавлять студенти закладів вищої освіти, охарактеризуємо специфіку формування їхньої моральної свідомості.

У працях вітчизняних класиків студентський період, який за віковою періодизацією збігається здебільшого з юнацтвом, характеризується як найбільш активний і значущий у розвитку моральних якостей, формуванні світогляду, оволодінні комплексом соціальних ролей дорослої людини (професійних, сімейних, громадянських). У цей період відбувається формування моральної самосвідомості, здійснюється вироблення й закріплення ціннісних орієнтацій та ідеалів, сталого світогляду, громадянських якостей особистості (Донцов, 2000).

Незважаючи на досить інтенсивні міждисциплінарні розвідки, у суспільних науках на сьогодні немає єдиного підходу до визначення студентства, його місця в соціальній структурі суспільства, специфіки цієї групи молоді та навіть до визначення його соціального статусу. Так, С. Савченко, узагальнюючи відмінні погляди щодо цих питань, визначає студентство як одну з найпроблемніших соціальних груп, якій властиві динамічні внутрішні зміни та пов'язані з ними ускладнення взаємозв'язків і відносин у соціальній структурі суспільства. Це зумовлено мобільністю студентства за статевими, соціальними й віковими показниками, його відносною автономністю та підвищеною адаптивністю до соціально-економічних і політичних змін у суспільстві, інституціональних та ціннісно-нормативних актів; активною участю студентства в соціальних змінах; високим інтелектуальним потенціалом і відчуттям соціального альтруїзму, що забезпечує «соціальний ліфт» між різними групами; суперечливістю соціальної ролі студентства, яке, з одного боку, є суб'єктом нової соціальної діяльності, а з іншого – фактором соціальної стабільності, адже володіє своєрідним привілеєм на майбутнє (Савченко, 2003, с. 79).

Студентський період є сензитивним для усвідомлення власних моральних якостей, а також отримання та осмислення нових знань із проблем моралі. Провідним видом діяльності в цьому віці є навчально-професійна, а основними новоутвореннями – розвиток самосвідомості, формування світогляду, професійне самовизначення. Самосвідомість юнацтва розвивається з позиції усвідомлення себе членом суспільства з власною життєвою позицією, що перебуває у процесі самовизначення.

Для цього періоду характерне цілком усвідомлюване й добровільне підпорядкування своєї поведінки моральним принципам. Основними моральними новоутвореннями в цей період є самостійні (від оцінок інших людей) моральні судження, переконання та погляди, потреби й спроможності до здійснення у практичній діяльності. У студентський період процес кардинальних новоутворень у моральній сфері здебільшого завершується, мораль юнака зіставна за своїм змістом із мораллю дорослої людини: моральне мислення стає глибоким і діалектичним, а моральні оцінки набувають цілком об'єктивного характеру. Почуття морального обов'язку охоплює всі сфери діяльності та характеризується як усвідомлене, стійке й багатогранне.

Виховання моральної поведінки є забезпеченням єдності мотивів і дій особистості, де саме мотиви становлять систему механізмів моральної регуляції студента, зумовлюють діяльність і надають поведінці особистісного сенсу. Моральна поведінка студента своєю чергою залежить від його моральної свідомості, саме вона характеризує систему установок, відносин і ставлень до тих чи інших моральних норм, проте вони також можуть мати свою невизначеність щодо різних підходів, критеріїв і моральних цінностей. Для будь-якої моральної норми характерна відносна консервативність, яка може не відповідати сучасності, проте водночас підтримуватися громадською думкою більшості, тому специфіка природи моральності полягає в забезпеченні саморегуляції поведінки. Так, моральна норма сама по собі не може бути надійним гарантом моральної поведінки студента. Моральна поведінка залежить від міри усвідомлення соціальної цінності тієї чи іншої моральної норми, її об'єктивних вимог, відповідності власним інтересам особистості.

На думку А. Донцова, моральна поведінка особистості студента пов'язана з високою культурою мислення, що передбачає широкий тезаурус, самостійність оцінок, поглядів і суджень,

творчий підхід до розв'язання будь-якої моральної ситуації, уміння відмежувати принципове, суттєве від особливого й малозначущого. До основних моральних якостей особистості студента вчений відносить розумність, альтруїзм (або чуттєвість до справедливості), науковий світогляд, наявність морального ідеалу, моральну стійкість та самовизначеність, об'єктивність, здатність до самоаналізу власної поведінки. Почуття совісті є ключовим внутрішнім моральним імперативом поведінки особистості студента, оскільки совість результує усвідомлення й переживання інтересів інших людей, колективу або всього суспільства, є результатом внутрішньої боротьби особистості щодо вибору між егоїстичними та альтруїстичними мотивами поведінки, у якій останні переважають і переборюють егоїстичні почуття. Совість – внутрішній механізм поведінки особистості, що функціонує лише за умови її звільнення від механізмів зовнішнього соціального контролю та надання особистості права самостійного морального вибору. Механізм совісті включається в моральну регуляцію поведінки особистості лише тоді, коли вона має чітке уявлення про сутність добра й зла, героїчного та ганебного (Донцов, 2000).

Як уже зазначалося, період навчання в закладі вищої освіти співпадає з періодом формування ціннісно-сміслових характеристик особистості та сприяє їх подальшій інтеріоризації, що визнається важливою умовою самореалізації особистості як суб'єкта професійної діяльності та як суб'єкта суспільства – носія моральних цінностей. Заклад вищої освіти є інституціоналізованою формою трансляції цінностей: протягом навчання в ньому студент засвоює суспільні ідеали, які спонукають його до активності, унаслідок якої відбувається їх предметне втілення. Проте цінності є джерелом індивідуальної мотивації поведінки особистості лише в тому випадку, коли інтеріндивідуальні ціннісні відносини трансформуються в інтраіндивідуальні механізми самовладання та саморегуляції.

Студентський період розвитку характеризується чутливістю до моральних проблем, прагненням надавати моральну оцінку явищам і вчинкам. У формуванні моральних переконань виключно провідну роль відіграють емоції, адже поняття моралі не вичерпується визначеннями раціонального змісту, у ньому залишається певний емоційний «залишок», що переживається індивідом у чуттєвій формі (Донцов, 2000). Без емоційного переживання моральна дія залишається або випадковою, або формальною, а моральне переконання є надійним та ефективним керівником дій тільки тоді, коли наповнене як інтелектуальним, так і емоційним змістом.

Наразі емоційні моральні переживання українського студентства зумовлені не лише соціально-економічним розвитком держави, а й війною, що породжує нестабільність, розгубленість у визначенні вектору власного розвитку. Сталі моральні ідеали та ціннісні переконання (добро і зло, любов і ненависть, честь і безчестя, гуманізм, альтруїзм, справедливість, толерантність, благородство, утвердження миру та взаємоповаги до соціокультурної інакшості представників різних народів тощо) виявилися знівельованими воєнною агресією Російської Федерації та зумовили конфлікт у свідомості не лише молоді, яка має недостатній соціальний досвід, а й дорослих. Тому молоді люди постали перед непростим вибором власної життєвої позиції в умовах маніпуляції агресора на історичній правді та підміні істинних моральних цінностей невідомими юнацтву моральними цінностями минулого, здебільшого комуністичного й нібито єдиноправильного, яке може забезпечити щасливе майбутнє. Варто зазначити, що в ролі трансляторів знання про «істинність» таких цінностей зараз постає старше покоління (бабусі, дідусі), для яких здебільшого комуністичні ідеали асоціюються з власною молодістю та позначені позитивними емоційними переживаннями. Однак водночас очевидним є факт, що старше покоління, яке зростало в іншій реальності, не може визначати долю молодого покоління, а надто ще й тому, що саме об'єктивно не може знайти пояснення та виправдання воєнній агресії «братнього» народу.

У цьому плані провідна роль у формуванні моральної свідомості студентства належить закладам освіти, які мають освітньою діяльністю утверджувати професіоналізм, гуманізм, національні та загальнолюдські морально-духовні цінності, особливо в умовах війни, коли

весь цивілізований світ прагне миру як вияву гуманізації суспільного життя. І вирішення цього питання полягає, на нашу думку, у створенні ефективних педагогічних умов, якими мають бути створення морально-етичного освітнього середовища закладу вищої освіти та залучення студентської молоді до активної діяльності, спрямованої на утвердження моральних переконань, наприклад волонтерства.

Сформованість зрілої моральної свідомості студента в сучасних складних українських реаліях визначається сукупністю певних якостей: комунікативною спроможністю та вправністю, навичками управління власною поведінкою, навичками прийняття відповідальних рішень, високим рівнем свідомості, здатністю орієнтуватися у складних життєвих обставинах, здатністю робити свій вибір, керуючись загальнолюдськими й національними духовно-моральними цінностями.

Отже, проведене дослідження дає змогу дійти висновку про те, що нині формування моральної свідомості студентів закладів вищої освіти є актуальною проблемою та відбувається в надто складних суспільних умовах. Проте саме юнацький період, з яким співвідноситься студентство, – це важливий етап морального становлення особистості, для якого характерне утворення моральних суджень, переконань і поглядів, що не залежать від оцінок інших людей, потреба застосовувати їх у практичній професійній та суспільній діяльності, а також усвідомлюване, добровільне підпорядкування власної поведінки моральним принципам. Тож студентство, будучи наступником у розбудові демократичної і незалежної української державності та гарантом суспільного поступу, потребує посиленої уваги й нових підходів у питаннях формування моральної свідомості громадянина своєї країни, унікальної завдяки своїм морально-духовним цінностям. Відтак створення в закладі вищої освіти сприятливого морально-етичного середовища та залучення здобувачів освіти до активної діяльності морального спрямування як педагогічні умови, реалізація яких сприятиме формуванню моральної свідомості студентської молоді, можуть окреслювати перспективи подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Павелків Р. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2005. 40 с.
2. Філософський енциклопедичний словник / ред. кол. : В. Шинкарук (гол.) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
3. Без'язичний Б. Теоретичні і методичні засади формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури у процесі професійної підготовки : дис. ... докт. психол. наук : 13.00.04. Харків, 2016. 435 с. URL: http://uipa.edu.ua/files/2016/04/15/bezyazichniy/dis_bezyazichniy.pdf.
4. Маєвська Л. Мораль як категорія філософського постмодернізму. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2003. № 13. С. 127–130.
5. Выготский Л. Педагогическая психология / примеч. и послесл. В. Давыдова. Москва : Педагогика-Пресс, 1996. 553 с.
6. Kohlberg L., Levine Ch., Hewer A. Moral stages: a current formulation and a response to critics. Basel, NY : Karger, 1983. 377 p.
7. Moral Maturity: Measuring the Development of Sociomoral Reflection / J. Gibbs, K. Basinger, D. Fuller, R. Fuller. New York : Routledge, 1991. 232 p.
8. Невмержицький В. Розвиток моральної свідомості особистості. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ірпінь, 21 квітня 2020 р. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2020. С. 158–161. URL: https://lib.iitta.gov.ua/722536/1/Невмержицький_тези.pdf.

9. Бондаревская Е. Формирование нравственного сознания личности. *Человек и мир*. 2007. № 3. С. 40–43.

10. Малихін А. Моральна свідомість особистості: сутність та структура. URL: http://bdpu.org/scientific_published/2005/Pedagogical_studios/9.

11. Донцов А. Формування моральних механізмів поведінки студентської молоді : монографія. Харків : Шлях, 2000. 227 с.

12. Савченко С. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства. Луганск : Альма Матер, 2003. 406 с.

References

1. Pavelkiv, R. (2005). Rozvytok moralnoi svidomosti ta samosvidomosti v molodshomu shkilnomu vitsi [Development of moral awareness and self-awareness in primary school age]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv, 40 p. [in Ukrainian].

2. Shynkaruk, V. (ed.) et al. (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyiv: Abrys, 742 p. [in Ukrainian].

3. Beziazychnyi, B. (2016). Teoretychni i metodychni zasady formuvannia etychnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia fizychnoi kultury u protsesi profesiinoi pidhotovky [Theoretical and methodological principles of the formation of ethical competence of the future teacher of physical culture in the process of professional training]. *Doctor's thesis*. Kharkiv, 435 p. Retrieved from: http://uipa.edu.ua/files/2016/04/15/bezyazichnyi/dis_bezyazichnyi.pdf [in Ukrainian].

4. Maievska, L. (2003). Moral yak katehoriia filosofskoho postmodernizmu [Morality as a category of philosophical postmodernism]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University*, 13, 127–130 [in Ukrainian].

5. Vygotskiy, L. (1996). *Pedagogicheskaya psikhologiya [Pedagogical psychology]*. Moscow: Pedagogika-Press, 553 p. [in Russian].

6. Kohlberg, L., Levine, Ch., & Hewer, A. (1983). *Moral Stages: A Current Formulation and a Response to Critics*. Basel, NY: Karger, 377 p. [in English].

7. Gibbs, J., Basinger, K., Fuller, D., & Fuller, R. (1991). *Moral Maturity: Measuring the Development of Sociomoral Reflection*. New York: Routledge, 232 p. [in English].

8. Nevmerzhytskyi, V. (2020). Rozvytok moralnoi svidomosti osobystosti [Development of moral consciousness of the individual]. *Materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Aktualni problemy psikhologichnoi ta sotsialnoi adaptatsii v umovakh kryzovoho suspilstva" [Materials of the 5th International scientific and practical conference "Actual problems of psychological and social adaptation in a crisis society"]* (Irpin, April 21, 2020). Irpin: University of the State Fiscal Service of Ukraine, pp. 158–161. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/722536/1/Невмержицький_тези.pdf [in Ukrainian].

9. Bondarevskaya, E. (2007). Formirovanie нравственного soznaniya lichnosti [Formation of the moral consciousness of the individual]. *Chelovek i mir – Human and the world*, 3, 40–43 [in Russian].

10. Malykhin, A. (2005). Moralna svidomist osobystosti: sutnist ta struktura [Moral consciousness of the individual: essence and structure]. Retrieved from: http://bdpu.org/scientific_published/2005/Pedagogical_studios/9 [in Ukrainian].

11. Dontsov, A. (2000). *Formuvannia moralnykh mekhanizmiv povedinky studentskoi molodi: monohrafiia [Formation of moral mechanisms of student youth behavior: monograph]*. Kharkiv: Shliakh, 227 p. [in Ukrainian].

12. Savchenko, S. (2003). *Sotsializatsiya studencheskoy molodezhi v usloviyakh regional'nogo obrazovatel'nogo prostranstva [Socialization of student youth in the conditions of regional educational space]*. Luhansk: Al'ma Mater, 406 p. [in Russian].

Алексєєва О. Р., Павленко І. Г., Курліщук І. І. Формування моральної свідомості студентів закладів вищої освіти в умовах сучасних трансформацій українського суспільства

Статтю присвячено дослідженню теоретичних аспектів формування моральної свідомості студентської молоді закладів вищої освіти в сучасних надскладних умовах воєнної агресії в Україні. Доведено актуальність окресленої проблеми, яка зумовлюється основними протиріччями сьогодення. Розкрито сутність феномену «мораль» як оцінно-імперативного способу опанування дійсності, який регулює поведінку людей у площині «добро – зло», і як способу духовного самовизначення людини. Розглянуто категорію «моральна свідомість» як відображення у свідомості людини принципів і норм моралі, що регулюють взаємовідносини людей, їх ставлення до суспільства, з позиції інтеріоризації суспільних моральних понять і цінностей, когнітивно-еволюційної концепції та діяльнісного підходу. Виділено чотирикомпонентну структуру моральної свідомості (когнітивний, світоглядний, емоційний та поведінковий складники) на основі активності особистості в різнобічній діяльності. Акцентовано на тому, що всі структурні компоненти моральної свідомості функціонують як єдине ціле. Охарактеризовано особливості формування моральної свідомості студентів закладів вищої освіти з урахуванням специфіки ситуації вікового розвитку, провідного виду діяльності та суспільної ситуації сьогодення українського суспільства, яка ставить перед молоддю низку непростих виборів і моральних випробувань. Визначено якості зрілої моральної свідомості у студентстві на сучасному етапі: комунікативну вправність, керівництво власною поведінкою, навички прийняття відповідальних рішень, високий рівень свідомості, здатність орієнтуватися у складних життєвих обставинах. Окреслено перспективи подальших досліджень у плані пошуків та теоретичного обґрунтування ефективних педагогічних умов формування моральної свідомості студентів у закладі вищої освіти.

Ключові слова: мораль, моральна свідомість, студенти закладів вищої освіти, воєнна агресія.

Aleksieieva O., Pavlenko I., Kurlishchuk I. Formation of university students' moral consciousness in the context of modern transformations of Ukrainian society

The article is devoted to the study of theoretical aspects of the moral consciousness formation of higher education institutions' students in the context of current military aggression in Ukraine. The authors prove the relevance of the outlined problem that is determined by the main contradictions of our time. The researchers reveal the essence of the phenomenon of "morality" as an evaluative and imperative way of mastering reality, which regulates human behavior in the concept of "the good and evil" and as a way of spiritual self-determination of a person; "moral consciousness" as a medium of reflection the main principles and norms of morality in human minds that regulate the human relationship as well as their attitude to society, from the standpoint of internalization of public moral concepts and values, cognitive and evolutionary concept and activity approach. It is identified a four-component structure of moral consciousness (cognitive, worldview, emotional and behavioral components) that based on the individual's activity in various activities. It is emphasized that all structural components of moral consciousness work as one. The issues of the formation of university students' moral consciousness are characterized, including such as the peculiarities of the situation of age development, the leading type of activity and the social situation in modern Ukrainian society, which poses a number of difficult choices and moral tests for nowadays young people. The qualities of students' mature moral consciousness at the present stage are defined. Among them are: communication skills, management of their own behavior, skills of making responsible decisions, high level of consciousness, ability to navigate in difficult life circumstances. Prospects for further research in terms of searching and theoretical substantiation

of effective pedagogical conditions for the formation of moral consciousness of students in higher education institutions are outlined.

Key words: morality, moral consciousness, university students, military aggression.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 09.03.2023 р.
Прийнято до друку 20.03.2023 р.